

Mezősi Miklós

KIÚTKERESÉS AZ ÉRDEK NÉLKÜLI TETSZÉS ZSÁKUTCÁJÁBÓL

– Kalandozások a művészetterápia forrásvidékein – Dosztojevszkij, Mozart és az interperszonalitás –

*És a tisztí részlegbeli szobámban, az éjszaka mélyén,
képzeletben, láttam mind a többit: a barakkokat, a
börtönöket, a többi elmeosztályt, azokat a
halálosztályokat, mind, ahol nyögésekre és könnyekre
borul a csillagtalan sötétség.*

Ronald David Laing

*Csodálkozom magamon, csalódtam magamban, örülök
magamnak. Bánatos vagyok, levert, föllelkesült. Ez
mind én vagyok, de nem tudom magam összegezni.
Képtelen vagyok valamilyen végérvényes érték vagy
értéktelenség megállapítására, nem tudom megítélni
magamat és az életemet.*

Carl Gustav Jung

Lenni annyi, mint dialogikusan érintkezni.

Mihail Bahtyin

Feldmár Andrásnak és Csom Évának

Ebben a dolgozatban a művészetterápia egyik fő „forráságával”, a Mozart–Dosztojevszkij névvel jelölhető *interperszonalitásról* lesz szó. Előljáróban egy megjegyzést kell tenni. Az alábbi tanulmány, mivel most a két diszciplína közös forrásvidékén járunk, a „művészet-” és „biblioterápiát” egységesen, egy diszciplínaként kezeli.

A művészetterápia faggatását kezdjük az etimológia területén. A „kultúra” szó a latin „cultura” főnév átvétele, amely a *colo -colere- colui- cultum* ige negyedik alakjának származéka. Ez az ige eredetileg a föld megművelése („agricultura”), tágabb értelemben valami/valaki *gondozása*, majd jelentésátvitel útján az istenség *tisztelete, ápolása* – a *kultusztevékenység* – jelölésére szolgált (*deos colere* = „isteneket imádni”). A szó jelentése később a mai értelemben használt „kultúra” fogalmát is magába szívta, és e fogalom felé toródott el mint a művelődés aktusa, a műveltté válásra törekvés igéje. Sok mindenről árulkodik, hogy a *kultúra* szó jelentésfejlődése így képes illusztrálni *az ember és a költői*

alkotás közötti szoros, a pusztá tipológián jóval túlmutató megfelelést. Jól látható, hogy mindezeket a jelentésnyalábokat egyetlen vezéreszme fogja össze: a nyersnek, parlaginak a termés, a *productum* „kikényszerítése”, „kihajtása” érdekében való nyesegetése, faragása, művelése *gondozás, ápolás útján* oly módon, hogy mindennek a mélyén a *másik fél tisztelete* húzódik meg – a földé éppen úgy, mint az istenségé vagy a gondozott/ápolat emberé (emez éppenséggel maga a *cselekvés alanya* is lehet: aki „műveli magát”). „A másik fél tisztelete” a másik féllel folytatott interaktív és ezért véget nem érő kommunikációt implikálja, a *lezárhatalan kommunikációt* – azt, amelyet Mihail Bahtyin *interperszonális dialógus*nak nevez – a földdel, az istennel, a „gondozott”, vagy ami ebben a kontextusban ezzel egyet jelent: bármilyen módon és „előjellel” tisztelt személlyel és saját magammal:

Dosztójevszkij műveiben [...] nincs végleges, lezáró, egyszer s mindenkorra meghatározó szó. Ezért a hősnek sincs megszilárdult alakja, mely választ adhatna a „kicsoda ő?” kérdésre. Itt csak olyan kérdések merülnek fel, hogy „ki vagyok én?” és „ki vagy te?” De ezek is a szakadatlan és lezáratlan belső dialógus közegében hangzanak fel. A hős szavát és a hősről szóló szót az önmagához és a másikhoz való nyitott dialogikus viszony határozza meg. A szerzői szó nem képes mindenfelől átfogni, kívülről lezárni és kiteljesítve befejezni a hőst és szavát. Csak arra képes, hogy odaforduljon hozzá. A dialógus elnyeli, bevonja keletkezésébe az összes meghatározást és nézőpontot. A távolságtartó szót, amely a hős belső dialógusába nem avatkozva, semlegesen és objektíven építené fel annak lezárt alakját, Dosztójevszkij nem ismeri. A „távolságtartó” szó [...], amely megvonja a személyiség végleges mérlegét, nem fér össze alap gondolatával. A szilárdnak, halottnak, befejezettnek, válasz nélkülinek – annak, aki utolsó szavát már kimondta – nincs hely Dosztójevszkij világában.¹

Dosztójevszkij *Ördögök* című regényében az egyik szereplő, Satov a főhősön, Nyikolaj Sztavroginon annak egy korábbi gondolatát kéri számon: „De hát nem maga mondta nekem, hogy ha matematikai pontossággal bebizonyítanák, hogy az igazság nem Krisztusban van, akkor inkább Krisztusban maradna, mint az igazsággal?”² Satov az idézett kérdés után szenvedélyes monológban fejti ki a

¹ Михаил БАХТИН: *Проблемы поэтики Достоевского*. Художественная литература, Москва, 1963. 327. Magyarul lásd Mihail BAHTYIN: *Dosztójevszkij poétikájának problémái*. Fordította HETESI István, HORVÁTH Géza, KÖNCZÖL Csaba, SZŐKE Katalin. Gond-Cura/Osiris, Budapest, 2001. 314. (HETESI István fordítása) Bahtyin felfogásában a dialógus maga a létezés alapformája; a dialógus megszűntével a lét is megszűnik. Ezért nem gondolható el Dosztójevszkijnél „kívülálló szó”. Lotmannál ez a szövegek (melyek éppúgy lehetnek textusok, mint emberi individuumok: „szemiotikai szubjektumok v. személyiségek”) egymás közti kommunikációs struktúrájaként jelenik meg: „A szöveg alapvető strukturális jellegzetessége [...] *belső sokféleségéből* fakad. A szöveg szerkezetét különböző szemiotikai terek rendszere alkotja, melyeknek egész kontinuumában valamely kiinduló közlemény cirkulál. E szöveg nem egy bizonyos nyelv egyedüli manifesztációja, létrehozásához *legalább két nyelvre* van szükség.” *Szöveg a szövegben*. In KOVÁCS Árpád–V. GILBERT Edit (társszerk.): *Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletirők tanulmányai*. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1994. 63.

² Fjodor M. DOSZTOJEVSZKIJ: *Ördögök*. Fordította MAKAI Imre. Európa Könyvkiadó,

hite szerint Sztavrogintól származó tanokat:

[...] egyetlen nép sem tudott berendezkedni a tudomány és az ész alapjain; sohase volt még példa rá, legfeljebb egy pillanatra, ostobaságból. [...] Az értelem és a tudomány a népek életében az idők kezdete óta mindig, most is csak másodrendű és kiegészítő szerepet játszott, és fog is játszani az idők végezetéig. A népeket más erő alakítja ki és mozgatja, parancsoló és uralkodó erő, amelynek eredete azonban ismeretlen és megmagyarázhatatlan. Ez – annak a csillapíthatatlan vágnak az ereje, hogy eljussunk a véghez, ám ugyanakkor tagadja a véget.³ Ez tulajdon létünk szüntelen és fáradhatatlan igenlésének és a halál tagadásának az ereje. Az élet lelke, ahogy az Írás mondja, „az élet vizének folyói”, amelynek kiapadásával annyira fenyeget a Jelenések könyve. Esztétikai őselv, ahogy a filozófusok mondják, erkölcsi őselv, ahogy ugyancsak ők azonosítják. „Istenkeresés”, ahogy én a legeslegegyszerűbben nevezem. [...] Az Isten az egész nép összetett személyisége – elejétől a végéig véve. [...] Az értelem sohase volt képes meghatározni a rosszat és a jót, vagy akár elválasztani a rosszat a jótól, ha csak hozzávetőleg is; ellenkezőleg: szégyenletesen és szánalmasan mindig összekeverte őket; a tudomány pedig erőszakos megoldásokat⁴ adott.⁵

Az emberi történelem – paradox módon – történelemként, azaz *faktuálisan elgondolva* nem ragadható meg. Próbáljuk meg feloldani „az emberi történelem történelemként nem ragadható meg” paradoxont. A „történelem” nem egy vagy néhány, mindenesetre véges számú, könnyűszerrel azonosítható egyedi történet összességével azonos. Ellenkezőleg: az, amit mi a „történelem” fogalommal illetünk, lokalitásában és temporalitásában is határtalan számú egyedi történetek egymást keresztező, vagy egymással szembe, vagy éppen egymástól széttartó, esetleg egymás mellett elfutó soraiként vagy inkább síkjaiként konstituálódik, melyeknek azonban sem a kezdete, sem a végpontja nem lokalizálható. Egy adott történelmi textus valóságos, megtörtént eseménysorként nem fejthető meg, hiszen a történelmi események sorozata sem vertikálisan, sem horizontálisan nem látható be. A filológiából és textológiából kölcsönvett terminussal ezt így

Budapest, 1983. 302–303. (A továbbiakban az *Ördögök* e kiadásának lapszámait adom meg.) Dosztojevszkij itt saját személyes gondolatát adja Satov ajkára: egy 1854 februárjában kelt levelében így ír N. D. Fon-Vizinának: „Mi több, ha valaki bebizonyítaná, hogy Krisztus nem egyenlő az igazsággal, és az igazság valóban nem volna egyenlő Krisztussal, akkor én inkább Krisztussal kívánnék maradni, mintsem az igazsággal.” – GRIGÁSSY Éva fordítása.

³ Mozart apjának címzett utolsó, 1787. április 4-én kelt levelében így ír: „Mint hogy a halál (szigorúan véve) életünk valódi végcélja, pár év óta az embereknek ezzel az igazi, legjobb barátjával annyira megbarátkoztam, hogy képe nemcsak nem rettent meg, hanem erősen nyugtat, és megvigasztal. Köszönöm Istennek, hogy ily boldogságra méltatott és [...] alkalmat adott, hogy igazi boldogságunk kulcsát megismerhettem. Soha nem fekszem le ágyamba a gondolat nélkül, hogy (bár fiatal vagyok), másnap talán már nem leszek, és mégis soha senki azok közül, aki ismer, nem mondhatja rólam, hogy társaságban mogorva vagy szomorú lennék – ezért a boldogságért mindennap hálát adok teremtőmnek, és kívánom ezt minden embertársamnak.” *Mozart bécsi levelei*. Szerkesztette, fordította GEDEON Tibor. Gondolat Kiadó, Budapest, 1960. 262.

⁴ Vö. a jaussi posztulátummal: „Mert az minden megértésnek sajátja, hogy nem kényszeríthető ki.”

⁵ DOSZTOJEVSZKIJ: i. m. 303–304. (Kiemelések tőlem – M. M.)

fejezhetnénk ki: „Urtext nincsen”.

Forián Szabó István az *Ördögökből* vett idézettel kezdte *Igazság és dialógus a terápiákban* című, a Magyar Családterápiás Egyesület 2003. évi vándorgyűlésén tartott előadását: „Én nem szeretem a kémeket és a pszichológusokat, legalábbis az olyanokat, akik a lelkemben vájkálnak.” „Bahtyin – fejtegeti Forián Szabó – ebben az indulatos kitörésben egy humanisztikus dosztojevskiji eszmény kiindulási pontját véli felfedezni. [...] személyiség mélyrétegéig a *másik* ember sohasem jut el. Az olyan igazság, értelmezi tovább az attitűdöt Bahtyin, mely az emberről *idegenek* ajkáról, tehát nem dialogikusan hangzik el – vagyis *szembesített* igazság – megalázó és minden emberit elsorvasztó hazugsággá válik, amint az ember „legszentebb rétegeit”, az „emberben lakozó emberit” érinti. Ezért nem szabad az eleven embert a kívülről szemlélődő és lekerekítő tudat élettelen objektumává alakítani. Az ember, mondja Bahtyin, nem azonos önmagával. Nem alkalmazható rá az „A azonos A”-val formulája. Mindig rejlik benne még valami, amit csak ő maga bontakoztathat ki az öntudatosodás és a nyelv szabad aktusaiban, és ami nem alkalmazkodik a külsővé-idegenné változtató, személytől elvonatkoztatott determinációhoz. Az individualitásnak éppenséggel állandóan azzal kell megküzdenie, hogy szétzúzza azokat a reá vonatkozó idegen szavakat, melyek őt egy külső meghatározás kereteibe zárják, és ezáltal mintegy elsorvasztják.”⁶

Dosztojevskij egyik „platóni” gondolata értelmében: „...<ilyen> valóság egyáltalán nem létezik és a Földön sohasem létezett, mert a dolgok lényege az ember számára felfoghatatlan, és a természetet úgy érzékeli, ahogyan az az ő eszméjében tükröződik.”⁷ Dosztojevskij szóhasználatában itt „a természet” láthatóan a mi „történelem” szavunkkal, míg „az ilyen valóság” és „a dolgok lényege” kifejezések az „Urtext” fogalmával korreferálnak.

Dosztojevskij természetesen nem a „valóság” létezését tagadja, hanem annak a földi világban való „felfoghatóságát”, azaz a „megvalósult történelemben” való létét, miként a „dolgok lényegét” illetően is az emberi tudat felfogóképességének korlátaira, végességére hívja fel a figyelmet.

A 19. század végén Eugen Bleuler svájci pszichiáter (aki Sigmund Freud munkatársa volt, s egy ideig az ő asszisztenseként dolgozott Carl Gustav Jung) Zürichben, a híres burghölzi pszichiátriai klinikán a *külvilágtól hermetikusan elzárt* betegeken végzett megfigyelései eredményeként készítette el a „skizofrénia” nevű elmebetegség kórleírását. Minthogy mind a megfigyelő, mind a megfigyelés tárgya ezúttal *ember*, az elmekörtannal kapcsolatos

⁶ FORIÁN SZABÓ István: *Igazság és dialógus a terápiákban*. A Magyar Családterápiás Egyesület 2003. évi vándorgyűlésén elhangzott előadás szövege. 1.

<http://www.cssk12ker.hu/letolthetodokumentumok/Igazsag%20es%20dialogus.pdf>

⁷ Ф. М. ДОСТОЕВСКИЙ: *По поводу выставки [Egy kiállítás apropóján]*. Idézi Юрий ЛОТМАН: *Текст как семиотическая проблема*. In Юрий ЛОТМАН: *Текст как семиотическая проблема*. In *Избранные статьи I–III*. Т. 1. Таллинн, 1992. (A Dosztojevskij-idézetet saját fordításomban közlöm.)

analógiák különösen alkalmasaknak látszanak a megfigyelőnek a megfigyelt tárgy iránti *viszonya* mibenlétének a tanulmányozására és tisztázására. Nem utolsósorban éppen a pszichiáter és páciense között „klasszikusnak” képzelt viszony okán, melyre a legutóbbi időkig az orvos részéről a beteg felett szinte korlát nélkül gyakorolt vagy legalábbis gyakorolható *hatalom* nyomta rá a bélyegét,⁸ az „elmekörtan szociológiája” jó terepe lehet a monologikusból a dialogikusba átforduló világmegértés szemléltetésére.

Mozart operájában, a *Don Giovanni*-ban, az első felvonásban van egy különös jelenet, amelyben Giovanni az őt az operabeli nyilvánosság előtt mint „csalót” leleplezni készülő Elvirát „szegény bolondnak” nevezi. Egy ideig valóban hihetőnek tűnnek a Don Giovanni által felsorakoztatott, az Elvira megőrülését alátámasztani hivatott érvek, amelyek tényleges ereje abban rejlik, hogy a *hatalom* történetesen a csábító kezében van: az argumentáció működőképessége és érvénye addig, de csak addig a pontig terjed, ameddig ezen érvek gazdája jelen van. Ahogy Don Giovanni elhagyja a színt, a diabolikus-delejes hatás abban a pillanatban elmúlik, szertefoszlanak az érvek és a „csaló” nyomban lelepleződik.

A vázolt zenedramaturgiai helyzet messzemenő analógiát mutat a „klasszikus” elmekörtani szituációval: *minden esetben* a pszichiáternek „van igaza”, hiszen *ő és nem a beteg a „normális”*, ennél fogva egyedül ő képes – és ami ezzel egyenlő, jogosult – ítélni és döntéseket hozni.

Ronald David Laing skót pszichiáter önéletrajzi visszaemlékezéseiben eretnek, sőt valósággal botrányos megállapításokba és kérdésfeltevésekbe botlik a gyanútlan olvasó. Például, hogy a pszichiátriai betegek is „lehet igaza”⁹ – ám ennek az az előfeltétele, hogy az ún. „normális embernek” hozzá *mint emberhez*, vagyis eleve *dialogikus* módon kell viszonyulnia. „Ki bolondabb? – teszi fel a kérdést Laing – A stáb vagy a páciensek? A kiközösítés mélyre hat.”¹⁰

Mind a Mozart-opera hivatkozott jelenetében, mind az elmeosztályon a „ki a hülye” kérdését tehát – ami mindkét esetben egyben az *igazság birtoklásának* az ebben a formában eleve hamisan feltett, következésképpen relevánsan nem megválaszolható kérdése¹¹ – kizárólag az dönti el, hogy kinek a kezében van a hatalom. Íme a monologikus létmegértés egyik zsákutcája. Lakonikusan összegezve tehát: *cuius regio, eius religio*. Don Giovanni alakjának egy ilyen orientációjú értelmezése eszerint teljességgel megalapozott: a Don Giovanni-

⁸ Sztravinszkij professzor és az általa vezetett elmeklinika BULGAKOV *A Mester és Margarita* című regényében remekül megrajzolt példája az elmeorvos által gyakorolt korlátlan hatalmon alapuló „gyógykezelésnek”.

⁹ Ronald David LAING: *Bölcsek, balgák, bolondok*. Fordította TANDORI Dezső és TANDORI Ágnes. Európa Könyvkiadó, Budapest 1990. 199–221. passim.

¹⁰ I. m. 208.

¹¹ A kérdésre adott választ ugyanis alapvetően nem a kérdésben tudakolt információ valóságos léte vagy létmódja befolyásolja (amire a kérdés eredendően irányul), hanem egy ezen teljességgel kívül álló status quo tartományában felmerülő kérdés: „ki az erősebb?”

figura egyik rétegét éppenséggel ez a mindenki mással szembeni kíméletlenségre és könyörtelenségre alapozott, a másikkal való puszta „játszadozás” határozza meg.

A világ és benne az ember vizsgálatának a hagyma felfejtéseként elgondolt, a monologikus irányultságú elemzésre hagyatkozó módja láthatóan vagy áttörhetetlen korlátokba ütközik, vagy az ellenkező irányban feneklik meg, és így a semmibe vezet. Az emberre irányuló *analitikus* szemlélet (mind pszichikai, mind szomatikus értelemben), ha következetesen végigvezetjük, szükségképpen zátonyra fut. Az analitikus megközelítésmód, miközben az ember legbenső magjához, a „titokhoz” igyekszik hozzáférni, az e magot takaró héjak feltárásával végső soron éppen e mag felszámolására irányul (messzemenő analógiát mutatva az „eredeti történet” felkutatását, illetve rekonstrukcióját célul kitűző – és ebben, mint láttuk, szükségképpen kudarcot valló – filológusi, történészi stb. törekvéssel):

A belső ember birtokába jutni, azt meglátni és megérteni nem lehet, ha érzéketlen, semleges analízis objektumává tesszük; de nem lehet birtokába jutni a vele való egybeolvadás, beleérzés útján sem. Nem: közelébe férközni és feltárni – pontosabban, rávenni, hogy a maga akaratóból feltárulkozzék – csak a vele létesített érintkezés során, dialogikusan lehetséges. A belső embert ábrázolni – Dosztojevszkij felfogása szerint – szintén csak a másikkal folytatott érintkezésén keresztül lehetséges. Csak a kontaktusban, az ember és ember közötti kölcsönhatásban tárul fel az „ember az emberben”, mind mások, mind önmaga számára. [...] A dialógus itt nem a cselekvés előszobája, hanem maga a cselekvés.¹²

A fentiek értelmében totalitás *empirikus* úton nem építhető fel „ezen a földön” – hogy újra megérkezzünk Dosztojevszkij idézett megállapításához. Akkor pedig hogyan lehetséges – ha egyáltalán lehetséges? Elgondolható-e – *vagy valami más módon létrehozható-e* – totális világbkép?

¹² Mihail БАХТИН: *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. 315. (Михаил БАХТИН: *Проблемы поэтики Достоевского*. 338. – kiemelés tőlem – M. M.) Amikor a dialógusról beszél Dosztojevszkijnél, Bahtyin mintha alaposan kikezdené a freudi pszichoanalitikus szemléletet is. Az elsőség érdeme természetesen Dosztojevszkijé, aki művészetével jóval Freud pszichoanalízise előtt felhívta a figyelmet arra, hogy a *pszichoanalízis* és a hasonló közelítésmódok illetékességi köre hamar véget ér, amiről – persze a nagyregények fényében – ékesszólóan tanúskodik ez a híres *profession de foi* is: „Csak abban az értelemben vagyok pszichológus, hogy az emberi lélek teljes mélységét ábrázolom.” Forián Szabó a tekintetben pontatlan, hogy Bahtyin nem annyira a – Jung által művelt és ezen a néven „levédett” – „analitikus pszichológia emberképével” „került szembe” (FORIÁN SZABÓ: i. m. 2.), hanem sokkal inkább a freudi pszichoanalízissel. Bahtyin e tettének egyébként különös, leginkább talán hermeneutikai és filológiai szempontból értelmezhető bájta és pikantériát kölcsönöz az a körülmény, hogy Sigmund Freud tanai az ötvenes évekig vagy tán még azon túl is tiltott gyümölcsökként himbálóztak a polifón regénykompozíció felfedezője hazájának jól őrzött édenkertjében (akárcsak Einstein relativitás-elmélete, amelynek ilyen módon való őrzése, csakúgy mint a bahtyini felfogás – és „persze” e felfogás tárgyának: Dosztojevszkij regényművészetének – perifériára szorítása az adott történelmi kontextusban „magától értetődő” volt).

Egy sajátos módon „berendezett” teljesség elgondolható és *megalkotható*, méghozzá „ezen a földön”, de nem a fizikai – vagy ami ugyanaz: a történeti – valóság, hanem egy *kitalált létmód*: a *művészi fikció* dimenziójában. E „kitalált létmódban” egzisztáló, azaz fiktíve elgondolt totalitás annyiban egy a fizikai-történeti valóságban létező teljességgel, a „világgal”, amennyiben éppen úgy és éppoly mértékben *kimeríthetetlen*, mint amaz.

A magyar „költő” szó nyomában

A legtöbb indoeurópai nyelvtől eltérően, amelyek a „költőt” jelentő foglalkozás jelölésére túlnyomó részben a görög *poiétés* szó származékait használják,¹³ a magyar nyelv egyedülálló módon a *költő* szóval nevezi meg a „szó művészt”. E szó etimológiájának és grammatikájának a felkutatása, illetőleg az ezen vizsgálódásokból leszűrt tanulságok hozzásegíthetnek bennünket annak belátásához, hogy a művészi gondolkodásmód vagy más néven *a költői szemlélet* minden mástól elütő sajátos karakterének köszönhetően a művészi/költői tevékenységnek a nyelvi műben testet öltő produktuma a mindennapi lét mélyén mindenkor rejlő *rendkívüli* megértéséhez vezethet el bennünket, ugyanakkor ez a rendkívüliség alkotja e lét lényegiségének talán legdöntőbb, legkritikusabb konstitutív mozzanatát. Martin Heidegger szavaival: „*a lét lényegét a nyelv lényegével való lényegszerű összefonódottsága szempontjából világítja meg.*”¹⁴

A „költ~kelt” ige participiuma: „aki költ”. *Költeni* annyit tesz, mint „felébreszteni”, vagy ami ezzel egyenlő: „éber állapotba hozni”; vö. „felkelt [vkit/vmely érzést]”. A *költeni* szónak ez a jelentése pedig a szó mélyére világít: „a madaraknál a tojás melengetése, elősegítendő a fiókák kibújását”. A *költeni* ige jelentéseit tehát jól érzékelhetően az az alapintenció fogja össze koherens jelentéscsokorrá, amely arra irányul, hogy egy adott lényt az akkor adott alvó, *el-rejtőzködő* állapotából egy magasabb tudat- és létszintre emeljen: „Minden, ami *a nem létezőnek létezőbe való* átmenetét eredményezi, *alkotás* [...], és mindenki, aki ennek mestere, *alkotó*” – mondja Diotima,¹⁵ aki Szókratészt „a

¹³ Kivételként talán a német nyelv „költő” jelentésű szava, a „dichten” [tömörít, sűrít] igével összefüggésbe hozható *Dichter* lóg ki a sorból; némely európai nyelvekben a nem a *poiétés* továbbéléseként „költőt” jelentő szavak, mint például az angol *minstrel*, *bard*, a francia *troubadour* stb. a „költői foglalkozás” speciális határesetére utalnak, s a mai nyelvben nem használatosak.

¹⁴ Martin HEIDEGGER: *Einführung in die Metaphysik*. Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main, 1983. 75–79. (Gesamtausgabe II. Abteilung, Vorlesungen 1923–1944. Band 40.) <http://en.calameo.com/read/000127172518283eb296c> (Zweites Kapitel B. Die Etymologie des Wortes »Sein«. §§. 22–23. Magyarul lásd Martin HEIDEGGER: *Bevezetés a metafizikába*. Fordította VAJDA Mihály. Ikon Kiadó, 1995. 27–37. (II. A „lét” {„lenni”} szó grammatikája és etimológiája.)

¹⁵ PLATO: *Symposium*. Edited by Kenneth DOVER. Cambridge University Press, 1980. 205c. Magyarul *Platón összes művei kommentárokkal, A lakoma*. TELEGDI Zsigmond fordítását az

szerelem tudományára” tanította. Platón az „alkotó”, „alkotás” fogalmakat a „költőt” és „költészetet” jelentő ποιησις, illetve ποιητής szavakkal jelöli. A *költeni* szó ebben a formájában tehát kauzatív, „műveltető” értelmű ige, melyet ha megfosztunk e kauzativitásától, megkapjuk az alapigét: *kel (kél)*. „Fel-*kel*” az ember (miután már felébredt, pontosabban vki/vmi felébresztette; lásd fent), „fel*kel*” a Nap, „meg*kel*” a „*kel*”-tészta, kifakad a „*kelés*” stb. Egyszóval valami, ami eladdig bujkált, *rejtve* volt, most *feljön* a *napvilágra* – mondhatnánk így is: „kiderül”, beleértve a történésbe a *derű* szó-fogalmat, mint amely valóságos és azt megszüntető ellentétéként jelenik meg az addigi *borúnak*, hiszen az el-rejtettség leginkább „be-borítottként” gondolható el, amint „ráborult” az, ami a *kel-és* aktusa révén így most „(végre-valahára) fényre derül”. Hozzáadódik ehhez még a „kellés”¹⁶ fogalma, mint amely a magyar nyelvben – megint csak egyedülálló módon – feltehetőleg sajátos rokonvonatkozásban áll ezzel a mi „kelni” igénkkel.

Érdekes itt párhuzamot vonni a magyar „költő” szó mélyén meghúzódó nyelvfilozófiai szemléletmód és a *lét* heideggeri értelmezése között. Heidegger¹⁷ az „igazságot” jelentő görög szó, az λήθεια eredeti jelentésének a szó etimológiájára alapozott megnyitásával világítja meg a *lét* görög értelmezésének egyik aspektusát, „az önmagában időző kibontakozást”: „ebben a működésben a nyugalom és mozgás eredeti egysége elzárul és felnyílik. Ez a működés a gondolkodásban még lebíratlanul lebíró jelen-lét, amelyben a jelenlévő mint létező van {*west*}. Ez a működés azonban az, ami először lép elő az elrejtettségből, azaz görögül: *alétheia* („el-nem-rejtettség”) történik, amennyiben a működés világgá harcolja ki magát. Csak világ által válik a létező létezővé.” Ugyancsak a *Metafizika* egy másik helyén¹⁸ Heidegger ezt mondja: „Hogy ki az ember, *azt nem valami tudós definíció* hozza tudomásunkra, hanem csak úgy szerzünk tudást róla, hogy az ember vitába bocsátkozik a létezővel, amennyiben megkísérli azt létére hozni, azaz *határai közé és alakjába beállítani*, azaz valami újat (még jelen nem lévő) vet bele a világba, azaz eredendően *költ, költőien megalapoz.*”

Mindezek alapján úgy tűnik, a költészet valamely igen szoros, ontológiai alapokon létrejövő kongruenciát mutat a léttel – a költés a létezéssel, a költő pedig a létezővel.

Zárszó helyett egy lakonikus üdvtörténeti kérügmára és annak hevenyészett exegézisére futja a szerzőnek: *a szépség megment, mert a szépség az ember számára világban-benne-létének az értelmét – logosát – közvetíti.*

eredetivel egybevetette és javította HORVÁTH Judit. Atlantisz, Bp., 2005. 72–73.

¹⁶ A „kellés” tisztázásának Heidegger külön alfejezetet szentel a *Metafizikában*. HEIDEGGER: *Einführung in die Metaphysik*. 205–215. (Viertes Kapitel. Die Beschränkung des Seins. D. Sein und Sollen §§. 57–59.) Magyarul lásd HEIDEGGER: *Bevezetés a metafizikába*. 97–102. (IV. fejezet: A lét korlátozása. 4. Lét és kellés).

¹⁷ I. m. 31.

¹⁸ I. m. 74. (Kiemelés tőlem – M. M.)

Meg kell menteni az embert? Kitől, mitől kell megmenteni? Heidegger személyes példáján jól látható, a legtöbb, amit az ember tehet, hogy elsősorban saját magától, önnön tévedéseitől, tévhitétől, téveszméitől és – hogyha esetleg már rálépett, ne adj’ Isten végig is ment a tévHITEI, téveszméi által kikövezett úton –, magától ettől az úttól, azaz a téveszméi eredményétől kell megmentenie önmagát. A főkérdés itt a költői műben lakó szépség megmentő, „szótérikus” hatása.

Heidegger a *Bevezetés a metafizikába* IV. fejezetébe illesztett Szophoklészelemzésében¹⁹ a következőképpen „modellálja” az emberi létet: az ember születésekor a világba vettetik, amit eleve egy „hátborzongatóan otthontalan” (unheimlich) történésként él meg. Később, a gyermeki létből a felnőttkor felé tipegő gyermek, amennyiben elég „szerencsésen” született ahhoz, hogy az ehhez szükséges lehetőségek és eszközök birtokában végigélje gyermekkorát, úgy elvileg otthonosan, meghitten érzi magát saját világban-benne-létében. A felnőtté válás, vagyis az önálló ember kialakulásának, fejlődésének a folyamata leírható mint a szakadatlan kivetetés az Unheimlichbe, a „hátborzongató otthontalanságba”, amit a „borzasztó, félelmetes, döbbenetes, hátborzongató félelmetes, irtózatos; fortélyos, csavaros [elméjű]” jelentésű δεινός melléknévvel jelöl az *Antigoné* költője. Am ez a melléknév egyúttal „[valamiben] félelmetes [mértékű]” jártasságot is implikál, így a világban-benne-létbe kivetett embernek e kivetettség révén „hátborzongatóan otthontalanként” kell megbirkóznia ezzel az Unheimlichével, a „hátborzongatóan otthontalannal”. E küzdelem színtere egyrészt az in-der-Welt-sein, a világban-benne-lét, másfelől az ebbe kitett ember, aki e kitettséggel δεινόςként a világot δεινόvna teszi, azaz a maga számára így világgként értelmezi. Aki tehát az embert emberré avató küzdelemben így, azaz emberként részt vesz, maga is rászorul valamiféle vigaszra, sőt megmentésre, hogy a világba kivetettségéből, a *das Unheimlichéből* majd hazatérhessen a *Heimlichébe*. A keresztény kultúrkör ezt a latin nyelven *salvatio*val jelölt hazatérést *üdvözülésnek* mondja, amelyet az Evangéliumok nyelvén σωτηρία-nak („megszabadulás, megőrzés, menekvés, üdv”) nevez. A világmegértés létszerkezetét az ember számára legadekvátabban, mert totalitásában érzékelhető formában tehát a szépség mint eszme tartja össze a legkoherensebb módon, amint azt a *Sein und Zeit* filozófusának életpályája is mutatja, aki kései korszakában – mintegy hazatéréseként? – a filozófus feladatát a szépségre való ráébresztésben, a költésben látta; abban, hogy „a gondolkodás és a költészet terén készenlétbe helyezzük magunkat Isten megjelenésére, avagy Isten távollétére a pusztulásban.”

¹⁹ HEIDEGGER: *Einführung in die Metaphysik*. 153–173. (Viertes Kapitel. Die Beschränkung des Seins. C. Sein und Denken § 52. Magyarul HEIDEGGER: *Bevezetés a metafizikába*. 75–83. (IV. A lét korlátozása, 3. Lét és gondolkodás).